

УДК 330.322:336.563

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-96>

ВАЖЛИВІСТЬ ПЛАНУ МАРШАЛЛА ДЛЯ ПІСЛЯВОЄННОГО ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ РЕГІОНІВ: ДОСВІД ІТАЛІЇ ТА УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ¹

THE IMPORTANCE OF THE MARSHALL PLAN FOR THE POST-WAR ECONOMIC RECOVERY OF THE REGIONS: ITALIAN EXPERIENCE AND LESSONS FOR UKRAINE

Нестор Ольга Юрїївна

кандидат економічних наук,

науковий співробітник відділу регіональної фінансової політики,

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього

Національної академії наук України»

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5204-4828>

Nestor Olha

Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine

Стаття присвячена аналізу впливу Плану Маршалла на повоєнне економічне відновлення регіонів на прикладі Італії та проведенню паралелей з перспективним відновленням регіонів України після російсько-української війни. Розглянуто ряд позитивних ефектів впливу на місцевий економічний розвиток модернізації транспортної інфраструктури, зокрема збільшення сільськогосподарського виробництва, ширше впровадження сучасних сільськогосподарських машин і розширення промисловості та сфери послуг. У статті підкреслено, що План Маршалла є одним із прикладів масштабної модернізації громадської інфраструктури в європейській країні. Розкрито, що гранти на реконструкцію, отримані італійськими провінціями за Планом Маршалла, позитивно вплинули на місцевий економічний розвиток Італії. Описано процес фінансування економічного відновлення Італії за Планом Маршалла.

Ключові слова: іноземна допомога, економічний розвиток, повоєнне відновлення, План Маршалла, економічна допомога, програма відновлення.

The Marshall Plan, implemented by the United States of America in Western Europe between 1948 and 1952, became an effective programme for the restoration of the economies of seventeen European countries destroyed by the Second World War and a model for following. Its implementation has resulted in an impressive economic recovery, increased production and productivity, and higher incomes despite extremely difficult starting conditions. The purpose of the article is to analyse the impact of the Marshall Plan on the post-war economic recovery of regions on the example of Italy and to draw parallels with the prospective recovery of Ukraine's regions after the Russian-Ukrainian war. The theoretical and methodological basis of the study are the scientific works of leading foreign and Ukrainian scholars. The study of scientific problems related to the peculiarities of the Marshall Plan's impact on the post-war economic development of Italian regions was carried out using the methods of critical and scientific analysis, scientific generalisation and systematisation, induction and deduction. The article discusses a number of positive effects of transport infrastructure modernisation on local economic development, including an increase in agricultural production, wider use of modern agricultural machinery, and expansion of industry and services. The targets of strategic and tactical bombing during the Second World War in Italy are disclosed, accompanied by an evaluation of the damage incurred by the bombing to the country's infrastructure. The Marshall Plan is an illustrative case of extensive public infrastructure modernisation in a European nation. Notably, the financial aid supplied to the Italian provinces within the framework of the Marshall Plan had a favourable influence on local economic growth in Italy. The financing of Italy's economic recovery under the Marshall Plan is discussed in this paper. The article presents a financial assessment of the harm inflicted on Ukraine's infrastructure after Russia's military aggression.

Keywords: foreign support, economic development, post-war recovery, Marshall Plan, economic assistance, recovery programme.

¹ Статтю підготовлено в рамках виконання відомчої науково-дослідної теми «Фінансова політика забезпечення економічного зростання територіальних громад в умовах нестабільності» (ДР № 0122U200317).

Постановка проблеми. План Маршалла, реалізований Сполученими Штатами Америки у Західній Європі впродовж 1948–1952 рр., став ефективною програмою відновлення зруйнованих Другою світовою війною економік сімнадцяти європейських країн та взірцем для наслідування. Завдяки його реалізації вдалося досягти вражаючого економічного відновлення, зростання виробництва й продуктивності праці, та підвищення доходів населення попри надзвичайно складні стартові умови. В контексті руйнувань, завданих російською агресією, особливої актуальності набуває економічне відновлення регіонів України, а досвід післявоєнного економічного відновлення Італії є дуже цінним в поточній ситуації для аналізу та врахування висновків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Програма відновлення Європи після Другої світової війни, або ж План Маршалла детально розкрита розкрита у працях зарубіжних та українських науковців, зокрема Bayard P. H. [1], Bianchi N., Giorcelli M. [2], Eichengreen B., Uzan M., Crafts N., Hellwig M. [3], Machado B. F. [4], Padoan P. C., Sorel E. [5], Богдан Т. П. [6], Геєця В. М. [7] та Кістерського Л. Л. [8]. Зазначені вчені зосереджували свою увагу на широкому колі питань: історії та критичній оцінці Плану Маршалла, його економічних наслідках, впливі на відновлення Європи після Другої світової війни, поясненні суттєвих рис Плану Маршалла. Однак, практично всі дослідження акцентували увагу на успіху Плану Маршалла та заходів у його рамках, що реалізувалися на державному рівні, а вплив Плану Маршалла на післявоєнний економічний розвиток регіонів конкретної країни розглядався лише в дослідженні Bianchi N., Giorcelli M. [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ураховуючи потребу в розробці ефективного «Плану Маршалла для України», варто детальніше розглянути вплив Плану Маршалла на економічне відновлення регіонів Італії та провести паралелі з перспективним українським економічним відновленням після руйнувань, завданих агресією росії.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз впливу Плану Маршалла на повоєнне економічне відновлення регіонів на прикладі Італії та проведення паралелей з перспективним відновленням регіонів України після російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. У структурі допомоги, котру США надали у рамках Плану Маршалла упро-

довж 1948–1952 рр. Європі, гранти склали приблизно 90%, а позики – приблизно 10%. Надана Сполученими Штатами Америки протягом чотирьох років реалізації Плану Маршалла допомога європейським країнам у розмірі приблизно 13,3 мільярда доларів дорівнює сумі 143 мільярди доларів у доларах 2017 року [9]. Італія була у списку трьох найбільших реципієнтів економічної допомоги. Допомога Італії у рамках Плану Маршалла охоплювала такі три види:

- гранти на реконструкцію для відновлення громадської інфраструктури (74 відсотки загальної допомоги), що були використані для фінансування 14912 проектів;

- субсидії в натуральній формі протягом перших післявоєнних років (24 відсотки), що надалися у формі продуктів харчування (борошно та пшениця), ліків, сировини (вугілля, нафта, бавовна) та обладнання;

- прями позики приватним фірмам (2 відсотки), що були розподілені між 1101 великою італійською компанією [2]. Оскільки гранти були найбільшою частиною допомоги та мали найсуттєвіший вплив на повоєнне економічне відновлення регіонів Італії, доцільно зосередитися саме на них.

Італія була другою найбільш постраждалою у Другій світовій війні країною після Німеччини. Протягом війни вона зазнала 20517 повітряних атак (13 відсотків усіх авіаційних нальотів союзників) і уражень від 415374 тонн бомб (10 відсотків усіх бомб союзників) [10]. Вперше країна була розбомблена в ніч на 11 червня 1940 року, а остання повітряна атака сталася на початку травня 1945 року. Бомбардування в Італії можна розділити на два періоди: до і після перемир'я Італії з союзними військами. Під час першого етапу війни, з 11 червня 1940 р. по 3 вересня 1943 р., союзники покладалися на стратегічні бомбардування. Повітряні нальоти були націлені на промислові підприємства в густонаселених районах. Знищенням робочих місць та будинків союзники хотіли знизити моральний дух міського населення, викликати невдоволення фашистським режимом і зруйнувати промислові підприємства, які були переналаштовані для виробництва військової техніки. Після Кассібілського перемир'я, підписаного Італією 3 вересня 1943 року з союзними силами, вони вдавалися до тактичних бомбардувань, щоб полегшити наземні операції та знищити окупаційні німецькі сили. Переважними цілями були скупчення військ, залізниці та дороги, тобто і громадська інфраструктура [2].

Згідно з дослідженням Італії, проведеним Управлінням економічної співпраці (the Economic Cooperation Administration, ECA) в 1947 і 1949 роках, руйнування італійських залізниць і доріг після Другої світової війни було серйозним: 77 відсотків доріг і 44 відсотки залізниць були класифіковані як непридатні для використання. Провінції, де було більше бомбардувань під час Другої світової війни, зазнали значно більшої шкоди громадській інфраструктурі. Підприємствам було важко отримувати сировину від постачальників і розповсюджувати свою продукцію клієнтам. Однак, фізичний капітал підприємств лише незначно постраждав від бомбардувань: приблизно 80–90 відсотків італійського промислового потенціалу пережило війну [2; 12].

Гранти на реконструкцію, отримані італійськими провінціями за Планом Маршалла, позитивно вплинули на місцевий економічний розвиток Італії внаслідок того, що модернізація транспортної мережі зіграла важливу роль у відмінностях у післявоєнному розвитку її провінцій, розташованих в одному регіоні, що підкреслює віддачу від інвестицій у державну інфраструктуру. Варто також зазначити, що План Маршалла здебільшого призвів до модернізації наявної інфраструктури, а не до величезного зростання мережі.

Незалежно від кількості перенесених бомбардувань, усі провінції використовували більшу частину своїх коштів для відновлення своєї транспортної мережі. Середньостатистична італійська провінція використовувала 52 відсотки своїх грантів у рамках Плану Маршалла на транспортну інфраструктуру, 32 відсотки на громадські будівлі та лише 15 відсотків на санітарію. Пошкодження транспортної мережі було однією з головних перешкод для відновлення Італії. Італійські провінції, що отримали більшу кількість грантових коштів на реконструкцію, змогли модернізувати свою інфраструктуру та зазнали більшого зростання сільськогосподарського виробництва, особливо для культур, урожай яких швидко псувався. У тих же провінціях спостерігалися більші інвестиції в механізацію, зростання кількості підприємств у промисловому секторі та більша експансія промислової та сфери послуг. Оновлена транспортна інфраструктура була вкрай потрібна, але Італії бракувало коштів, щоб розпочати реконструкцію, яка була одним із важливих механізмів для місцевого зростання. З надходженням міжнародної допомоги наявні великі руйнування стали передумовою для модернізації.

Замість простого відновлення існуючих доріг і залізниць провінції, що зазнали найінтенсивніших тактичних бомбардувань, могли перепроектувати свою транспортну систему з нуля. Їхня сучасна інфраструктура надала місцевій економічній діяльності ключову перевагу в поворотний момент в історії Італії, коли країна повністю відкрилася для міжнародної торгівлі вперше після десятиліть фашистської політики. Сільськогосподарське виробництво зросло лише після початку реалізації Плану Маршалла. Дотації на реконструкцію призвели до структурних змін в аграрному секторі. Зокрема, провінції, які отримали більше фінансування на реконструкцію, спостерігали більший спад сільськогосподарської робочої сили, на що впливало впровадження нових технологій. У провінціях, де було виділено більше грошей на реконструкцію, кількість сільськогосподарських робітників непропорційно скоротилася на 21 відсоток. Ручна праця була замінена механічними знаряддями праці. Спостерігалось, наприклад, чотириразове зростання використання тракторів. Оновлена та модернізована мережа доріг і залізниць дозволила місцевим фермерам продавати свою продукцію набагато швидше [2].

Після початкового розширення сільськогосподарського виробництва, спричиненого модернізацією транспортної мережі, фермери накопичили багатство, яке вони найменш частково інвестували в найсучасніші машини, такі як трактори загального призначення. Ці інвестиції в капітал сприяли зменшенню потреби в робочій силі та подальшому розширенню сільськогосподарського виробництва. Після війни працівники, які вирішили залишити сільськогосподарський сектор, легко знайшли роботу в промислових фірмах, оскільки бурхливий промисловий сектор післявоєнної Італії пропонував більше можливостей для роботи та вищі зарплати. І ця промислова експансія була більшою після 1952 року в тих провінціях, які отримали більше грошей на реконструкцію у рамках Плану Маршалла. Цю зміну здебільшого спричинили невеликі підприємства з не більше десяти працівників. Весь процес фінансування економічного відновлення за Планом Маршалла жорстко контролювався американською владою. Уряд США зібрав детальні дані про стан італійської економіки та про затяжні проблеми, спричинені війною, провівши дослідження країни. Після цієї первинної оцінки ЕСА та уряд Італії спільно розробляли річні програми з поквартальним поділом протягом п'яти років актив-

ного виділення коштів за Планом Маршалла, тобто у 1948–1952 роках. Для розробки цих річних та квартальних програм використовували результати дослідження країни для визначення основних економічних і географічних територій, які потребують фінансування. Кожного кварталу ЕСА схвалювала кожен окремий проект, який буде фінансуватися за рахунок коштів Плану Маршалла без подальшого впливу з боку уряду Італії. Протягом двадцяти днів після схвалення ЕСА мала перерахувати кошти гранту уряду Італії, який, у свою чергу, мав розпочати проект протягом чотирьох місяців після отримання коштів [12]. Однією з причин розгляду кожного окремого проекту та ретельного контролю за виплатою коштів зі сторони США були зусилля з обмеження ролі місцевого лобювання та корупції у розподілі ресурсів. В Україні активно руйнувалася і руйнується цивільна інфраструктура внаслідок військової агресії російської федерації – транспортна інфраструктура, активи підприємств, житловий фонд, заклади сфери освіти, охорони здоров'я, культури, страждає агропромисловий комплекс та зазнає непоправних ушкоджень екологія. Перебудова або ж відновлення їх – це тривалий процес, що потребуватиме чіткої вартісної оцінки завданих руйнувань та, безумовно, суттєвої фінансової підтримки міжнародних донорів. Для висвітлення ситуації, яка склалася зараз, варто скористатися інформацією, яку наводять експерти проекту з оцінки збитків від війни «Росія заплатить» KSE Institute [13]. У звіті про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на червень 2023 року експерти KSE Institute зазначили, що фінальна оцінка обсягу пошкоджень та руйнувань, завданих війною Україні можлива лише після завершення бойових дій на її території. У перші тижні війни, наприкінці лютого – на початку березня, бойові дії велися на території 10 областей. Станом на червень 2023 року бойові дії тривали на території 5 областей. Найбільш постраждалими є області України, в яких безпосередньо велись бойові дії: Донецька, Харківська, Луганська, Миколаївська, Запорізька, Київська та Чернігівська області. Активні обстріли міст ракетами та артилерією є складовою тактики бойових дій росії та призводять до значних руйнувань житлового фонду в містах і селищах, особливо прифронтових. За даними аналітиків проекту KSE Institute «Росія заплатить» на червень 2023 року сума збитків житлового фонду ста-

новила найбільшу частку у загальному обсязі прямих збитків – \$55,9 млрд, враховуючи збитки приблизно \$1 млрд від затоплень та руйнувань житлових будинків внаслідок підризу ГЕС. Це вимагає не тільки відновлення окремих будівель, але й комплексного відновлення міст, розробки нової містобудівної документації та інших заходів. Загальна сума прямих задокументованих збитків, завдана інфраструктурі України через повномасштабне вторгнення росії, за підсумками червня 2023 року оцінюється у \$150,5 млрд (за вартістю заміщення). Ця оцінка враховує також обрахунки збитків інфраструктури України, які спричинив підризу рф Каховської ГЕС у червні 2023 року.

Об'єкти інфраструктури стали однією з ключових сфер, які зазнали найбільших атак з боку агресора, з розгортанням повномасштабної війни проти України та знаходяться на другому місці за сумою збитків (транспортна інфраструктура, дорожнє господарство, залізнична інфраструктура, а також авіаційна галузь та портова галузь) – \$36.6 млрд. Найбільших руйнувань як в абсолютному, так і у вартісному виразі, зазнали об'єкти дорожньої інфраструктури. За попередніми оцінками, в цілому, внаслідок бойових дій, руйнувань зазнали 25,4 тис. км доріг та 344 мостів і мостових переходів державного, місцевого або комунального значення.

Втрати активів бізнесу на третьому місці за сумою збитків та оцінюються на рівні \$11,4 млрд. Від початку війни пошкоджено або зруйновано щонайменше 426 великих й середніх приватних підприємств та держкомпаній а також державних підприємств, плюс десятки тисяч малих приватних. Станом на червень 2023 року сума прямих збитків завданих агропромислового комплексу України складає \$8,7 млрд. Найбільша частка втрат належить втратам через знищення та пошкодження сільськогосподарської техніки, внаслідок чого оціночні втрати сільгоспвиробників складають понад \$4,66 млрд. Станом на червень 2023 року прямі збитки завдані інфраструктурі української енергетики, за попередніми оцінками, складають \$8,8 млрд. В енергетиці, сектор виробництва та передачі електроенергії страждає найбільше від російської агресії. РФ продовжує здійснювати цілеспрямовані та масштабні атаки на об'єкти, що забезпечують виробництво, передачу та розподіл електроенергії. Попередня оцінка загальної суми збитків для цих об'єктів складає понад \$7.2 млрд. На початку червня

росіянами була підірвана та повністю зруйнована Каховська ГЕС. Прямі збитки від її руйнування наразі оцінено в \$586 млн, а річні економічні збитки завдані державній компанії Укргідроенерго складають понад \$100 млн. Потреби ж на побудову нової ГЕС аналогічної потужності складуть близько \$1 млрд [13].

Висновки. Модернізація транспортних систем Італії під час реалізації Плану Маршалла була пов'язана зі збільшенням сільськогосподарського виробництва, ширшим впровадженням сучасних сільськогосподарських машин і розширенням промисловості та сфери послуг. План Маршалла позитивно вплинув на місцевий економічний розвиток. У кожному італійському макрорегіоні виділені грантові кошти на реконструкцію суттєво вплинули на економічне зростання провінцій. План Маршалла є одним із прикладів масштабної модернізації громадської інфраструктури в європейських країнах та ілюстрацією того, як розвинена економіка з великою кількістю висококваліфікованого людського капіталу та функціонуючих інституцій виграє від більш ефективної інфраструктури. Проводячи аналогію з економічним віновленням Італії для України, мусимо акцентувати увагу на певних відмінностях: італійське економічне відновлення та відбудова інфраструктури роз-

почалися за кілька років після війни. Займалася фінансування реконструкції, по-суті, одна країна-донор – США – через власне регіональне представництво ЕСА в Італії. Реконструкція руйнувань, завданих Україні внаслідок агресії росії, відбувається частково прямо під час війни. Так, відновлюють електропідстанції, ремонтуються дороги, відновлюється житло. Звичайно, це робиться на територіях, на яких не ведуться інтенсивні бойові дії. Та все ж основні зусилля з реконструкції зруйнованої та пошкодженої інфраструктури будуть докладені уже після завершення російсько-української війни. Наразі здійснюється відпрацювання механізму збору даних про проекти, що потребуватимуть фінансування на реконструкцію та механізму їхнього фінансування. Україні для максимально ефективного економічного відновлення необхідно максимально позбутися місцевого лобі та корупції та забезпечити гарантії для потенційних донорів та інвесторів.

Вважаємо, що цивільна інфраструктура, особливо транспортна, потребуватиме першочергових зусиль із відновлення, оскільки саме її ефективне функціонування є одним із найважливіших чинників економічного відновлення як країни загалом, так і регіонів, а згодом – і економічного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bayard P. H. *The Marshall Plan and Its Meaning*. Cornell University Press. 1955. 424 p.
2. Bianchi N., Giorelli M. *Reconstruction Aid, Public Infrastructure, and Economic Development: The Case of the Marshall Plan in Italy*. National Bureau of Economic Research Working Paper Series. No. 29537. 2021. DOI: 10.3386/w29537. URL: <http://www.nber.org/papers/w29537>
3. Eichengreen B., Uzan M., Crafts N. and Hellwig M. *The Marshall Plan: economic effects and implications for Eastern Europe and the former USSR*. *Economic Policy*. 1992. Vol. 7. No. 14. P. 1375. DOI: <https://doi.org/10.2307/1344512>
4. Machado B. F., *In Search of a Usable Past: The Marshall Plan and Postwar Reconstruction Today*. The George C. Marshall Foundation. 2007. 186 p.
5. Sorel E., Padoan P. C. *The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century*. OECD. 2008. 125 p.
6. Богдан Т. П. Основні принципи формування і спрямування міжнародної фінансової допомоги для України. *Економіка України*. 2015. № 4. С. 3644. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_4_7
7. Геєць В. М. До питання застосування підходів "плану Маршалла" для України. *Економіка України*. 2015. № 4. С. 611. URL: http://economyukr.org.ua/?page_id=723&lang=uk&aid=552
8. Кістерський Л. Л. Формування сучасної Європи: стримування та розвиток. *Економіка України*. 2015. № 4. С. 1927. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_4_5
9. Tarnoff C. *The Marshall Plan: Design, Accomplishments, and Significance*. Congressional Research Service. 2018. 32 p. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R45079>
10. Lt Col Robertson, J., Burr R., Barth, B. USAF THOR Database. 2013. URL: www.afri.au.af.mil/thor
11. Knapp, M., Wolfgang F. S., Hudson M. "Reconstruction and West-Integration: The Impact of the Marshall Plan on Germany." *Zeitschrift Für Die Gesamte Staatswissenschaft. Journal of Institutional and Theoretical Economics*. 1981. Vol. 137. No. 3. P. 415–433. URL: <http://www.jstor.org/stable/40750368>
12. Fauri F. *Il Piano Marshall e l'Italia*. BOLOGNA. Il Mulino. 2010. p. 283. URL: <https://hdl.handle.net/11585/93011>

13. Звіт про прямі збитки інфраструктури та непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на червень 2023 року. 60 с. Київська школа економіки: сайт. 02.08.2023. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_-Report.pdf

REFERENCES:

1. Bayard, P. H. (1955). *The Marshall Plan and Its Meaning*. Cornell University Press. 424 p.
2. Bianchi, N., Giorcelli, M. *Reconstruction Aid, (2021). Public Infrastructure, and Economic Development: The Case of the Marshall Plan in Italy*. National Bureau of Economic Research Working Paper Series. No. 29537. DOI: 10.3386/w29537. Retrieved from: <http://www.nber.org/papers/w29537>
3. Eichengreen, B., Uzan, M., Crafts, N. and Hellwig, M. (1992). The Marshall Plan: economic effects and implications for Eastern Europe and the former USSR. *Economic Policy*. Vol. 7. No. 14. P. 1375. DOI: <https://doi.org/10.2307/1344512>
4. Machado, B. F. (2007). *In Search of a Usable Past: The Marshall Plan and Postwar Reconstruction Today*. The George C. Marshall Foundation. 186 p.
5. Sorel, E., Padoan, P. C. (2008). *The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century*. OECD. 125 p.
6. Bogdan, T. P. (2015). Osnovni pryntsyipy formuvannya i spryamuvannya mizhnarodnoyi finansovoyi dopomohy dlya Ukrayiny [Basic principles of formation and directions of the international financial aid for Ukraine]. *Ekonomika Ukrayiny – Economy of Ukraine*. № 4. P. 3644. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_4_7 [in Ukrainian].
7. Heyets, V. M. (2015). Formuvannya suchasnoyi Yevropy: strymuvannya ta rozvytok [To the question of application of the approaches of the «Marshall plan» in Ukraine]. *Ekonomika Ukrayiny – Economy of Ukraine*. № 4. P. 6–11. Retrieved from: http://economyukr.org.ua/?page_id=723&lang=uk&aid=552 [in Ukrainian].
8. Kisters'kyi, L. L. (2015). Formuvannya suchasnoyi Yevropy: strymuvannya ta rozvytok [Formation of modern Europe: containment and development]. *Ekonomika Ukrayiny – Economy of Ukraine*. № 4. P. 19–27. Retrieved from: http://economyukr.org.ua/?page_id=723&lang=uk&aid=554 [in Ukrainian].
9. Tarnoff, C. (2018). *The Marshall Plan: Design, Accomplishments, and Significance*. Congressional Research Service. 32 p. Retrieved from: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R45079>
10. Lt Col Robertson, J., Burr R., Barth, B. (2013). USAF THOR Database. 2013. Retrieved from: www.afri.au.af.mil/thor
11. Knapp, M., Wolfgang, F. S., Hudson, M. (1981). "Reconstruction and West-Integration: The Impact of the Marshall Plan on Germany." *Zeitschrift Für Die Gesamte Staatswissenschaft / Journal of Institutional and Theoretical Economics*. vol. 137. No. 3. P. 415–433. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/40750368>.
12. Fauri, F. (2010). *Il Piano Marshall e l'Italia*. BOLOGNA. Il Mulino. P. 283. Retrieved from: <https://hdl.handle.net/11585/93011>
13. Zvit pro pryami zbytky infrastruktury ta nepryami vtraty ekonomiky vid ruynuvan' vnaslidok viys'kovoyi ahresiyi Rosiyi proty Ukrayiny stanom na cherven' 2023 roku [Report on direct damage to infrastructure and indirect losses to the economy from destruction as a result of russia's military aggression against Ukraine as of June 2023.] (2023). Kyiv School of Economics: Website. Retrieved from https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_-Report.pdf [in Ukrainian].